

Spirituális anarchia?

Daniel T. O'Hara: *A modernizmus globális identitása Yeats és Freud dogmatikus felfogásában – és ami mögötte van**



ogfilozófiai tanulmányaim során jöttem rá, hogy a mai, szegmentált társadalom, a normatív struktúra működéséhez a politikai közösség autoritásigényét kell kielégíteni. Kell egy *végző igazság*, mely – mint Arisztotelész mozdulatlan mozgatója – az intézményrendszerbe értelmet visz. Ezt a végző igazságot sokféle-képpen hívták már, de annyi bizonyos: szükség van rá elméletileg és gyakorlatilag egyaránt. Mikor egy társadalom anómiássá válik, egyre többen jelentkeznek be, hogy az autoritás színeiben pompázzanak. Ezek mindig szimbólumok, s a viták gyakran nem is kijelölésükről és megnevezésükről szólnak (lásd: a demokrácia „mémszerűen” ismételtetett, közmegegyezéses tételmondatait!), hanem arról, hogy *értéktartalmuk* miként azonosítható. De az irodalmi értékítéletek autoritása körül is nagy a tülekedés, bizonytalan „kérők” sertepertélnek, hiszen a demokrácia – hogy egy tényezőt kiemeljek – radikálisan megváltoztatta (megkérdőjelezte?) *irodalom és valóság* viszonyát.

A világhírű irodalomtudós, Daniel T. O'Hara arra tesz kísérletet, hogy két irányból közelítse meg a „vezérlő szimbólumot”. A modernséget máig tartó, kontinuus időszaknak fogja fel, és – bizonyos megkötésekkel – Marxot tartja a modern világ legpontosabb leírójának. A tanulmány fő erénye, hogy „újmarxista” elméleti horizontról is roppant érzékenyen veszi szemügyre a spiritualitást, olyanmódon, mintha lét és tudat materialista hierarchiáját is felülvizsgálná. Ettől válik még különösebbé, hogy a szubjektumfilozófiát hívja segítségül, mondván, a XX. század elejétől induló „modernséget” az identitás szétesése jellemzi legjobban, s ezzel párhuzamosan küzdelem az identitás visszaszerzéséért. Identitásra ugyanis szükség van, ez az emberi természet követelménye.

A szerző úgy tekint az identitás kérdésére, mint amely sohasem pusztán akadémikus okoskodás, hanem mindennapos küzdelem. Amerika terrorizmus elleni háborújában a civilizációk erőszakosan csapnak össze identitásuk diadaláért. Hogyan alakulnak ki az identitások, milyen jellegűek, hogyan védik meg magukat, ha egyszer kialakultak, és miként változnak, ha változnak egyáltalán? Ez a kérdésfelvetés összefügg a tágabb, filozófiai értelemben vett identitással, különösen „a modernitás globális adventjével”, mely a vezető nyugati gondolkodóknak nem kis fejtörést okozott a múlt század elején; s amelyet a következőképp szokás megfogalmazni:

* Modernism's global identity: on the dogmatic imagination in Yeats, Freud, and beyond. *Journal of Modern Literature*, 25, 3–4, Summer 2002.

„Mi az ember, vagyis mit jelent az, hogy egy személynek, egy kultúrának, egy világegésznek vagy egy történelmi időszaknak identitása van?” Az identitás problematizálása valójában – heideggeri szóhasználattal – *az esszencia birtoklása*. A szabadság jogkiterjesztésének történelmi előretörése duplafenekű eredménnyel járt: nemcsak növelte a szabad gondolkodás esélyeit, de el is rejtette a mélyben munkáló hatalmi érdekeket, s így atomizálódott a közösség, kollektív identitás nélkül maradt magára az egyén mint „osztályöntudatától” megfosztott fogyasztó. Aki pedig az esszencia hiányát panaszolja föl, mint bal- vagy jobboldali fanatikus kényszerül az erőszakos hatalomgyakorló pozíciójába (l. Richard Rorty!). O’Hara minden bizonnyal az előbbi címkét ragasztaná, ha nem lavírozna ügyesebben.

W. B. Yeats és Sigmund Freud identitásfogalmát boncolgatja a szerző, mint amelyek szubsztanciálisan kötődnek ehhez az „esszenciához” (bármi is legyen az), s ezt a kapcsolatot a szimbólumok átfogó és összefüggő rendszere biztosítja. A kulturális erőforrás, amelyből a szimbólumok táplálkoznak, a „mítosz” vagy az „illúzió”. Habár Yeats szerint minden mítosz igaz valamilyen mélyszerkezeti szinten, és Freud úgy gondolja, hogy minden mítosz illúzió, s különösen akkor veszélyes, ha „járványszerűen elterjedt”, abban mindketten egyetértenek, hogy az összehangolt szimbólumrendszerek hozzák mozgásba a társadalom kulturális gépezetét; a mitológiák hatalmas apparátusával és azzal az illuzórikus hatással, amely kikristályosítja és kikényszeríti az identitást. Mindkettejüknek a legnagyobb szellemi kihívást az jelentette, hogy a modern társadalomból – főként az első világháború után – kivessék a „vezérlő szimbólum” (master symbol), amely *egy* összefüggő egésszé csomózná a szimbólumok cérnaszálait, egymáshoz erősítené a láncszemeket nagy kötőerejű kulturális identitássá. Nem egyedül „Isten”, de valamennyi vezérlő szimbólummá avatható „jelölt” divatjamúlt immár, kiselejtezendő, ha már nincs régésrégén kiselejtezve. A szerző megvizsgálja, hogy Yeats, az okkult értelmiségi és Freud, a felvilágosodás rajongója hogyan dolgozza föl ezt az emberiség történelmében példátlan helyzetet, mikor is az identitást megalapozó és fenntartó kulturális minták központi hatalmi szimbólum nélkül üzemelnek tovább. Összefoglalva Yeats és Freud nézőpontját: az emberiség így is-úgy is végveszélyben van; vagy az esszencia elvesztése miatt vagy azért, mert felismeri önnön antiesszencialista, bizonytalan természetét. O’Hara ezzel szemben arra jut, hogy az esszencia hiánya és megszilárdulása egyformán kockázatos: a fogyasztókká gyengült „munkások” korlátlan kizsákmányolása, illetőleg a diktátorok rémuralma következhet be.

A kortárs kultúra egyik legmeghatározóbb jellemzője, hogy a „szimbólumrombolás” (symbolic destitution) globális méreteket öltött. A szerző azt kutatja, hogy ez a helyzet mit jelent a kultúrában, s hogy miért oly jellegadó és – látszólag – kiiktathatatlan a gondolkodásunkból. Pozitív oldalról ez nyilvánvalóan a „politikai demokrácia” világraszóló győzelmével függ össze, „felszabadító hatásának mellékterméke”. A telekommunikációs iparág és a kortárs kozmopolitizmus fogalmaival írható le ennek tárgyi és ideológiai hozadéka. A szerző azonban inkább a marxista megközelítést javasolja: „Kinek az érdekét szolgálja a modernitás?” A ki szócskán inkább osztályokat, eliticsoportokat érthetünk, mintsem egyéneket.

Marx híres elemzéséből indul ki a tanulmány, a kapitalista munkaerő helyzetének ábrázolásából. A munkás mindenfajta erőforrás nélkül áll a tőkessel szemben, pusztán munkaerejét birtokolja. Ez a szélsőséges kiszolgáltatottság, sebezhetőség állapota, melyben a képességek, hitek, értékek és ideák elértéktelenednek és túlhaladottnak minősülnek az új termelési feltételek között, a gazdasági fennmaradásért vívott harcban. Az emberiség eredendő esszenciájának efféle redukciója fizikai, testi erővé, az „anonim ego alattiság” felszínre hozatala hasznos a tőkésnek, mert a munkást – a kapitalista innovációnak megfelelően – „instruálja és konstruálja”, azaz utasítja és meghatározza az identitását. A munkás így egyre kevésbé szegülhet ellen „kapott” identitásának mint személy, állampolgár és alkalmazott. A politikai demokrácia és a modern kultúra az identitások folyamatos változását és átértékelését mozdította elő az alapvető gazdasági kihívásokkal párhuzamosan. A globális kapitalizmus „egyisten nélküli” identitása bármit eltűr, ami profitmaximalizáló, de nem kínál semmi olyat, ami a tradicionális társadalmak identitásával összemérhető volna; míg a premodern kapitalizmus meghagyta az osztályöntudatot, a munkás önazonosságát, mely legalább a szembeszálláshoz elegendő muníciót biztosított.

Marx analízise természetesen absztrakt és ideáltipikus, hiszen nincsen „nullapont”, semmiféle munkás vagy értelmiségi sem totálisan kiszolgáltatott, és egyik valószínű munkaadó sem törekszik abszolút hatalomra. Marx vélekedése azért metszően pontos O’Hara szerint, mert azt sugallja, hogy a szimbólumrombolás (a kultúrát formába öntő, az identitásokat definiáló, az identifikáció folyamatát karban tartó, a szimbólumok rendszerét megszervező centrális hatalmi szimbólumnélküliség) nem a kapitalista világrend *véletlen mellékterméke*, hanem inkább vágyott végcélja („nihilista ideálja”). Ebből következik, hogy a lealacsonyított modern személyiségnek szembe kell szállnia vele, s hogy a hagyományos társadalmak és intézmények ezért álltak ellen olyan vehemenciával a szimbólumrombolás modernista birodalmának. A kultúra területéről a globális kapitalizmus minden példaképet és intézményt kisöpört a történelem szemétdombjára.

Yeats „nó drámáját”, a *Feltámadást* (1931) és Freud monográfiáját, a *Tömegpszichológia és énanalízist* (1921) akként elemzi a szerző, mint amelyek az identifikáció feltétlen szükségességére, valamint az emberi viszonyok strukturálódásának szabályozási igényére világítanak rá a családtól a nemzetig, a civilizációtól a mondvasinált globális birodalomig hierarchikusan és horizontálisan. A szerző ezt az identifikációs modellt úgy nevezi, hogy „mester és tanítványai”, mely a vezető (isten) és követőinek („elvtársak”, bajtársak) viszonyában tárgyasul. A tanulmány alapvetése, hogy a modernizmus önleépítő struktúrája lassan elterjedt az egész világon – hiszen a nyugati kultúra „saját színeire festette a glóbuszt” –, továbbá hogy Yeats és Freud előre megjövendölték a modernizmus globális identitásáról zajló kortárs vitákat.

A *Feltámadás* egy – a japán eredetű nóra emlékeztető – abszurd dráma, stilizált szereplők adják elő Krisztus feltámadását a sírkamra előterében, amelyet Yeats saját nappalijába képzelt, vagyis profán helyszínre. Ez a közeg a dráma

szakrális és politikai konnotációit hivatott mérsékelni, s – Yeats saját bevallása szerint – a haladó középosztályról szőtt kulturális mítosz elleni fiatalkori lázadását kódolja a műbe; olyan frivol szembehelyezkedést tehát, mely konkrét közösségi borzalmakban eléggül ki, „a romlásról elmélkedő eksztázisában”. Yeats a viktoriánus pozitívizmusra úgy tekintett, mint amely a romantikus ideálokat megcsúfolja, s ami ellen a „spirituális anarchia” azért volna előremutató, mert ezáltal a lebecsült kultúra „kiegészíthetné”, „kijavíthatná” önmagát, egy új kor születésének volnánk szemtanúi, „a természetfölötti új megnyilatkozásának” új istennel és új vallással. Ehelyett Yeats kényszerűen felismerte, hogy ő és a korabeli kultúra a szétesés időtlen állapotát éli meg, ami magától értetődően vezet majd az új világháborúhoz. Ezt a harcot Yeats két elnyomó dogma, a hagyományosan vallásos és a pszeudotudományosan szekuláris közötti konfliktusban jósolta meg, vagyis a katolicizmus és a kommunizmus összecsapásában. Ez a két mozgalom készíti elő a történelmi időt a végső megmértetésre, nekik kell megküzdeniük a világhatalomért. A szerző szerint persze Yeats téved ebben a konkrét proféciában, de igazat mond általánosságban.

Yeats darabja a nyugati modernitás válságát ábrázolja, ahogyan azt a XX. század eleji vezető értelmiségiek tapasztalták. A dráma alapkonceptiója az, hogy a természetfelettit a színpadon kívül tartja, a szereplők párbeszéde apokaliptikus hangon hallatszik, mintha csak fantomok társalognának; Krisztus is csak „légies”, nem evilági mivoltában mutatkozik, ahogy fellépdel az emelvényre, és áthatol egy elfüggönyözött, üres falon. A három szimbolikus figura, akik körülveszik, a Görög, a Héber és a Szír rituálisan mormolják maguk elé mágikus mondataikat. A Héber azt kérdi: „mi mások vagyunk, mint a kutyák, akik elvesztették a gazdájukat?”; a Görög a barbárok feletti spirituális győzelemként állítja be a történet; a Szír szavai pedig így szólnak: „Mi van, ha valami mindig kívülre szorul a tudáson és a parancsokon? Mi van, ha abban a percben, mikor a tudás és a parancs beteljesedik, valami addig ismeretlen új tárul elénk hirtelen? Mi van, ha a föl nem fogható visszatér, a kör újból megkezdődik?” A XX. század tragédiája nem a mester elvesztése, hanem a központi, vezérlő kulturális szimbólumnélküliség, melynek logikája túlmutatna az esetleges emberi előírásokon. „Minden megsemmisült, és mindenre a pusztulás vár az enyészet végtelen körútján, kivéve az önmegsemmisítés fokozódó folyamatát.” A történelem értelmetlen körforgását a természetfeletti közbeavatkozása törné meg, és az új körforgás, isten, a valódi spiritualitás alapjait nem a tudomány vagy a technika, hanem a látomás és a személytelen, heterodox vallás áthatja meg. A dráma azért nem hozza el a várt újjászületést, mert túlságosan kötődik a nyugati kereszténység mítoszához. Az „istenség új formája” (new form of divinity) nem tud elszakadni sem a nó hagyományától, sem a katekizistól; a romlás birodalmából azonban nem fakadhat. A *Feltámadás* önmagába hullik vissza, új isten nem születhet belőle. A zárókép így ellentmond a drámai végkifejletnek, amely a – liberális, demokratikus, humanista – Ember szükségszerű haláláról szól. Ezt készíti elő a spirituális anarchia. Nincs új vezérlő szimbólum, csak a modernizmus végtelen iróniája.

Milyen más kilátásokkal kecsegtet minket Freud műve, mint a modernizmus globális identitásával, a par excellence szimbólumrombolás végeérhetetlen ismétlődésével? Az identifikáció egyéni és közösségi színteréről ír, megmutatja, hogyan állunk mostanság, ha nem épp a „nullapont” felé zarándoklunk. Freud álláspontja romantikus („wordsworthiánus”): az első benyomások a legmélyebbek és a leg-hosszabbak tartók. Ez nem jelenti azt, hogy az oktatás és a tanulás nem módosítja az elsődleges identitásunkat, de azt igen, hogy már kötve van ahhoz, hogy csak részlegesen hat. A társadalom nem a világegész – kivéve a pszichotikus eseteket –, mert mindig felveszi a család, a közösség alakját és beszédmódját. A radikális kozmopolitizmus ezért az emberi természetből fakadóan idealisztikus, így alkalmatlan arra, hogy a globális tőke törekvéseit elleplezze, a nyugati kultúrkritika viszont jól teszi, ha hozzá fordul segítségért ahhoz, hogy a felvilágosodás vívmányait magába olvassza korunkban, a civilizációk összeütközésekor. Miért? Freud elsődleges csoportnak nevezi az egyének azon közösségét, melyben saját egója helyére mindenki ugyanazt az egyetlen tárgyat helyezi, és következetesen azzal határozza meg magát. Ez a csoport sem nem mesterséges, sem nem ideiglenes, sem nem afféle „alapított közösség”, akik ugyanott élnek, egy nyelvet beszélnek, azonosak a szokásaikban. Ehelyett olyan, mint amit – Hegel után – úgy nevezhetnénk, hogy „politikai társulás”. Ez a csoport nárcisztikus és preödipális. Freud szerint a közösségi kötelék, a közös meggyőződés nem alapulhat tapasztaláson, sem érvelésen, hanem kizárólag erotikus kapcsolaton. Egyedül Eros és nem Logos tarthat össze egy közösséget, elsősorban pedig a csoport vezetőjének „hatalmi reprezentációján” múlik. Bármely meggyőződés túl van a ráción. A kortárs liberális társadalomfilozófiák is pontosan ezt az „elsődleges közösséget”, a valódi politikai közösséget deszakralizálják, ám a szakralitás helyére a – tisztázatlan – liberális metafizikát vagy a közgazdasági ortodoxiát (a piacelvűséget) ültetik (lásd: John Rawlstonól *Az igazságosság elméletét!*).

Freud elméletének lényege, hogy a *vezető* fogja össze a csoportot, az Ideális Ego, melyből azonban – ez az elmélet gyengéje, amivel a pszichológus és a szubjektumfilozófus nem foglalkozik – hiányzik a „dogma”, a kinyilatkoztatás, az ideológia. A külső nézőpont, a vezetőé nem más, mint az elsődleges csoport eredendő „önszeretete”, a populáris kultúra mohón fogyasztó és fölemésztő természete. Mind a *Feltámadás*, mind a *Tömegpszichológia* a modernség megújulását, a liberális demokráciák járványát előlegezi meg, a „celebvilágot” mint elitidentitást. Anélkül, hogy a freudi modelltől szóló hosszú fejtegetést ismertetném, az elsődleges csoport Ideális Egójából lesz a későbbi Felettes Én, mely nem a vezetőt idealizálja, hanem a vezető ideálját. Jól tudjuk (ezt én teszem hozzá), hogy nemcsak fogalmilag egyezik meg Nietzsche „Übermensch”-e a freudi „Über-ich”-el, hanem tartalmilag is ugyanarról beszélnek, „minden érték átértékelődéséről” (lásd: *A morál genealógiája!*), illetve az objektum szubjektummá válásáról.

Yeats „szalonja”, ahol a *Feltámadás* játszódik Freudnál a „tanácssterem”, ahol a tárgyi valóság akadémikus körülmények közepette képeződik le. Ha végre lenne, ami a modern társadalom autoritásigényét kielégítené, születne egy új

yeatsi isten vagy freudi „ősatya” (totem), a modern kultúra nem élné túl e felfedezést. Ezek újjászületéseként tekint a szerző a diktatúrákra, tagadásaként pedig a demokráciára (mint az útkeresés két rossz, de logikailag indokolt irányára), melyben számtalan lerombolandó bálványt ismerünk el egyszerre. E paradoxon szab határt életünknek: a modern elitek „kisztílú istenkéinek” felemelkedése mint a globális kapitalista kultúra ironikus (Yeats) és neurotikus (Freud) modellje azért, nehogy a totális diktatúra köszöntsen ránk. Hogy a totalitarizmus és a „spirituális anarchia” két *ad absurdum* kitolt végpontján túl valóban csak a nagy szellemi erőfeszítések *kudarca* jut a modern ember osztályrészéül, azt döntse el a történelem és az értelmező.

Ismerteti: FALUSI MÁRTON

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

szociográfia és irodalmi riport készítésére

Az Éghajlat Könyvkiadó, a Hitel folyóirat és a Nagyítás hetilap pályázatot hirdet szociográfia és irodalmi riport készítésére.

A pályázat célja, hogy hozzájáruljon Magyarország újralfedezéséhez. Az írások mutassák be, hogyan befolyásolja jelenünket a múltunk, s ennek tükrében tárják föl és ábrázolják Magyarország XXI. századi helyzetét, állapotát.

A pályázaton minden magyarul írni tudó személy részt vehet, aki kedvet, tehetséget érez magában a pályázat céljainak megvalósításához.

Az írásokat 10 – 40 gépelt oldal terjedelemben, név, postacím (lakcím) megjelölésével várjuk az Éghajlat Könyvkiadó címére: 1117 Budapest, Karinthy Frigyes. u. 13.

A pályaművek beküldési határideje: 2010. június 30.

A pályaművek díjazása:

Első díj: 500 000 Ft
 Második díj: 300 000 Ft
 Harmadik díj: 200 000 Ft

A pályaműveket az Éghajlat Könyvkiadó, a Hitel folyóirat és a Nagyítás hetilap munkatársaiból álló zsűri bírálja el.

A díjazott, valamint a megjelentetésre érett alkotásokat a pályázat kiírói antológiában, illetve a Hitel és a Nagyítás számaiban megjelentetik, és a pályadíjon felül honoráriumot fizetnek.



ÉGHAJLAT KÖNYVKIADÓ



HITEL FOLYÓIRAT



NAGYÍTÁS HETILAP